

Վախթանգ Անանյան

Հովազաձորի գերիները

32

Գլուխ քսանհինգերորդ. Թե ինչ անձավ էր դա և ինչեր հայտնագործեցին մեր պատանիները նրա մթին խորքերում

Դեռ Հասոն չէր վերջացրել իր գործը, երբ այրից ճչալով դուրս թռավ Գագիկը, գլխին մի զույգ եղջյուրներ բռնած.

Բո՛ո՛ո՛, փախիր, հարու եմ տալու, ճյուղավորված եղջյուրները առաջ մեկնած վրա քշեց նա Շուշիկին:

Վա՛յ, ի՞նչ կենդանու է դա, ետ-ետ քաշվելով հարցրեց Շուշիկը:

Բնասերների պետը կարծում է, որ սա պետք է լիներ կովկասյան գիգանտ եղջերվի գլխին: Այդ եղջերվից հիմա չկա… Մի պոզերը տեսեք, ոնց որ կաղնու ճյուղեր լինեն: Սա ո՞նց է անց կացել էն նեղ կածանով…

Դուրս եկավ Աշոտը՝ Շուշիկի գրքերի պայուսակը լիքը մանր ոսկորներով, մի ձեռքին մի լայն թիակ, մյուսում՝ ոլորուն եղջյուրներով մի գլուխ: Ի՞նչ կենդանի էր դա, ոչ մուֆլոնի խոյ էր, ոչ քարայծ…

Քուրքդ տրորելու ժամանա՞կ ես գտել: Դա գիշերն էլ կանես, արի ոսկորները շուտ դուրս թափենք, ասաց Աշոտը:

Յատուկ Պոէմ

Հերիք է, ի՞նչ ենք անում այդքան ոսկորները, բողոքեց աղջիկը:

Ի՞նչ… մի կտոր էլ չեմ թողնելու: Հասկանո՞ւմ ես, որ կենդանիների գերեզմանոց ենք գտել: Կտեսնեք քանի գիտնական կզբաղվի այս ոսկորներով… Շո՛ւտ, Գագի՛կ, Շուշի՛կ, ներս գնացեք…

Դուրս էին կրում ամեն տեսակի ոսկորներ, կրում էին, հա կրում և կարծես վերջ չկար: Այդքան կենդանիներ ե՞րբ, ինչո՞ւ են մտել այդ այրը: Է՛լ խոտակերներ, է՛լ կրծողներ, է՛լ գիշատիչներ…

Կեսօրն անց էր, երբ մեր պատանիները հոգնած նստեցին այրի առաջ և սկսեցին խորհրդակցել:

Մենք հենց այստեղ էլ կճաշենք, հայտարարեց խմբի պետը: Հասո՛, վազիր միս բեր: Ճաշից հետո, հենց այստեղ, մենք՝ պատանի բնասերներս, խելք-խելքի կտանք, կտեսնենք ինչ կենդանիներ են սրանք և ինչու են խցկվել այս խոռոչները…

Մինչ տղաները արջի լյարդը խորովելու պատրաստություն էին տեսնում, Հասոն հովազի խայտաբղետ մորթին գցել էր Շուշիկի ուսին և հեռու կանգնած՝ հիանում էր նրանով: Արևի տակ այնպես էր փողփողում ողորկ ու շքեղ մորթին, որ նայողը կզմայլվեր և երբեք չէր մտածի, որ այդքան գեղեցիկ կենդանին այդքան տմարդի է ու արյունարբու: Նրա մարմնի երկարությունը մեկ և կես մետր կլիներ, իսկ պոչը՝ մետրից ոչ պակաս:

Սպասիր մի հովազ դառնամ, տեսնեմ Սարգսի սիրտը կդիմանա՞:

Եվ Գագիկը մտավ գազանի մորթու մեջ, աչքերը հարմարեցրեց նրա աչքերի բացվածքներին և նրա բեղերը ոլորելով մռնչաց, «ուս՛խկ… ուա՛խկ…»:

Տղաները ծիծաղում էին, իսկ Սարգիսը ներողամտաբար ժպտում էր:

Փառք երկնքին, վերջապես արևն ամպի տակից դուրս նայեց, ասում էր Գագիկը՝ Սարգսի ժպիտն ակնարկելով:

Դե՛հ, փռեցեք վրան ճաշենք: Մի աշխարհի բանը տես է, մի քանի օր առաջ սարսափը սիրտներս էր գցել, արջ էր պատառոտում, հիմա փոստահան մեկնվել է…

Բայց սարսափելի էր, չէ՞, մեջ մտավ Շուշիկը: Աշո՛տ, իմ կարծիքով, դա մեծ ռիսկ էր: Դու սխալ արիր, բայց սխալդ լավ վերջ ունեցավ, գազանը կարող էր մեզ պատառոտել: Ես այնպե՛ս էի վախենո՛ւմ…

Սխալ չէր: Ես տեսա, որ նա հալից ընկած է, կարող ենք սպանել: Թե չէ՝ ո՞վ է գժվել հովազի դեմ գնա: Բայց մի ուրիշ հաշիվ էլ կա: Եթե նա ուժերը կորցրած չլիներ, էլի ստիպված պիտի լինեինք ճակատ առ ճակատ կռվել ու վերջ տալ նրան, թե չէ, եթե շուռ գայինք-փախչեինք, մեր հետևից կհարձակվեր: Ուրեմն, երկու դեպքում էլ մեր փրկությունը հարձակման մեջ էր: Ես շուտ հասկացա այդ բանը և էլ ուրիշ բանի մասին չէի մտածում, միայն նրան վերջ տալու հնար էի փնտրում… Դե՛հ, արծվի ճուտե՞ր, ճաշե՛նք… Ինչ էլ որ ուտենք՝ մեզ հալալ է: Մեր մասին կգրեն պիոներական թերթերում, գուցեև գիրք էլ գրեն…

Պա՛հ, այդ էր պակաս: Գիրքը պետք չի: Ինձ թռչնաբուծական ֆերմայում քո մոր մոտ գործ տային, օրական մի աքլոր խեղդեի… նախագահ Հարութի մեթոդով… Պա՛հ, պա՛հ, պա՛հ, էս ի՞նչ յուղալի են էս անիրավ հովազի պլոճիկները, չխորովե՞նք, Աշո՛տ…

Գագիկը շաղակրատում էր սրտի ուրախությունից, նա մարտական մկրտություն էր ստացել: Դե կատակ հո չի հովազի հետ կռվելը…

Կուշտ ճաշելուց հետո, պատանի բնասերները մեկ առ մեկ սկսեցին դիտել և ուսումնասիրել կենդանիների մնացորդները: Վերցնում էին մի ոսկոր, զննում, ամեն մեկը իր կարծիքն էր հայտնում և երբ գալիս էին մի ընդհանուր եզրակացության, մի կողմ էին դնում և անցնում հաջորդին: Ճաշանաչված ոսկորները առանձին կույտ էին անում:

Աշոտը զբաղվել էր կենդանաբանությամբ, գրքեր էր կարդացել, որսորդության պահին ուշադիր և հետաքրքիր նայել էր վայրի կենդանիների հետ կապված ամեն մանրուքի, դիտել էր նրանց ոսկորները և մտքում պահել, ականջները «չորս

արած» լսել էր հին որսորդների զրույցները, երբ նրանք գիշերը հանդում կրակ էին անում և իրենց արկածալից կյանքից դեպքեր պատմում:

Ի՜նչ ոսկոր ասես, որ չկար այդտեղ, աղվեսի ճանկից սկսած մինչև գիգանտ եղջերվի մետրանոց ազդր: Որսորդ Արամի որդին, որ կարծես բնությունից բնասեր էր ծնվել, հմայված ու զմայլված նայում էր այդ տձև, կավոտ ոսկորների կույտին հրճվանքով ու ագահությամբ:

Հիմա որ ակադեմիայի կենդանաբանական ինստիտուտը հարստացավ… Հարստացավ և՛ բնագիտական թանգարանը, և՛ մեր դպրոցի բնագիտական կաբինետը… ասաց նա խորին բավականությամբ: Դե՛հ, սկսենք տեսակավորել… Հիմի ես ուզում եմ մի քիչ պարծենալ ձեզ մոտ իմ որսագիտությամբ… Ծիծաղո՞ւմ եք, դե էն պճեղը մի դեսը բեր: Մի՛ բերի, հենց այստեղից եմ որոշելու, դա վայրի խոյի պճեղ է, և ինքն էլ մինչև երեք փութ քաշ է ունեցել…

Այնուհետև Աշոտն սկսեց բացատրություն տալ ամեն ոսկորի մասին: Բայց ո՛վ կարող էր ասել, ստո՞յգ են նրա տված տեղեկությունները, թե՞ Շուշիկի մոտ իրեն կոտր չզցելու համար էր այդպես վստահ-վստահ խոսում:

Չենք երաշխավորում նրա կարծիքների ճշտությունը, բայց նույնությամբ կբերենք այստեղ.

Այս չանչի կտորը խեցգետնի է, սա կաքավի կտուց է, սա էլ, կարծեմ, նրա ուղեղի տուփիկը: Սա էլ շնագայլի ծնոտի է նման, սա էլ…

Կա՛ց… ա՛յ տղա, ճի՞շտ ես ասում, թե՞ հնարում ես քեզանից, նրա խոսքը կտրեց Գագիկը:

Աշոտը վիրավորվեց:

Դու ո՞նց կարող ես անասունի մի պճեղով նրա մեծությունը որոշել, տարակուսած հարցնում էր Գագիկը:

Ոչ միայն պճեղ, այլև կենդանաբանին մի ատամն էլ հերիք է, կամ պոչի մի կտոր ոսկորը, որ դրանով որոշի կենդանու մարմնի բոլոր մյուս ոսկորների չափերը: Երբ ոսկորները որոշեց, դժվար չի միսը որոշել և ճիշտ նկարել կենդանուն… Դա անում են գիտության օգնությամբ, մարմնի մասերի փոխհարաբերության տեսության հիման վրա… Այսինքն, եթե ա՛յս ոսկորը այսքան է, նրա շարունակություն կազմող ոսկորի չափը մեզ համար պարզ է, թե ինչքան պետք է լինի… Եվ այդպես շարունակ… Չէ՞ որ բոլոր ոսկորներն էլ կապ ունեն իրար հետ:

Բայց Գագիկն իր զենքերը վայր չէր դնում:

Քեռի ճգնավորի նման գլխիս շարական մի կարդա, կաքավն ի՞նչ գործ ունի էդ հեռու, կորած մութ աշխարհում, -կեղծ բարկացավ նա և մի հաղթական հայացք գցեց Շուշիկի շեկ դեմքին:

Բռնե՛ց, շշնջաց Սարգիսը:

Աշոտը բարկացած պատասխանեց.

Կաքավին բվեճն է բերել:

Չա՛, էդ խելքակտուր բան է, ծոծրակը քորեց Գագիկը:

Աշոտը շարունակեց.

Էս ոսկորի կտորը, իմ կարծիքով, աղվեսի ներքին ծնոտի մի ճյուղն է: Սա աքիսի ողնաշարի ողը կլինի, սրանք կզաքիսի թաթի ոսկորներն են՝ իրենց ճանկերով: Սա փորսուղի գանգ է…

Է, հետո՞, ասենք թե էդ բոլորը ճիշտ է, դրանից ի՞նչ դուրս եկավ, հարցրեց Գագիկը՝ հայտնի չէ պարզասրտությամբ, թե՞ փորձում էր նսեմացնել Աշոտի քաջատեղյակ լինելը:

Այս ոսկորներից ամեն մեկը մեզ մի բան է պատմում: Օրինակ: Այս եղջյուրները կրող կենդանիները՝ «գիգանտ եղջերուները»՝ ապրել են մեծ ու հաստաբուն

ծառեր ունեցող անտառներում: Ամառն արածում էին այդ անտառների բացատներում, իսկ ձմեռը ուտում էին ծառերի ու թփերի բողբոջները: Ուրեմն, մեր այս մերկ հանդերում առաջ մեծ անտառներ են եղել: Նշանակում է, այս երկրում կան պայմաններ անտառների աճման համար: Ուրեմն, մենք համարձակ կերպով պետք է մեր լեռների լանջերը պատենք մատաղ տունկերով: Եվ երբ մեծանանք, կգանք այդ անտառներում արջեր ու եղջերուներ կորսանք…

Աշոտը ոգևորված, կերպարանափոխված՝ գնում էր ոսկորներն ու «սուտ ու շիտակ» շարում իրար հետևից:

- Սա նապաստակի ոտ է, իսկ սա հայկական մուֆլոնի վեզ: Այս ատամն իշի է (գուցեև վայրի իշի), իսկ սա ձիու ամբակ է: Սրանք էլ շան ոսկորներ են…

Գիշատիչ գազանները այրը օգտագործել են որպես որջ: Այստեղ էին բերում նրանք իրենց ավարը, հոշոտում, և ոսկորները, իհարկե, դուրս չէին թափում, այլ թողնում էին այրում:

Մալադե՛ց, հետո՞, հավանություն տվեց Գագիկը, որ ժամանակավոր «հակառակորդի» իր դիրքը թողած, արդեն չէր կարողանում թաքցնել հիացմունքը ընկերոջ հանդեպ, ինչքա՛ն բան գիտի Աշոտը բնության մասին, որ իրենք չգիտեն…

Այդ մնացորդների համար այրն էին մտնում մանր գազանները և, իհարկե, նրանց մի մասը ընկնում էր ուժեղների ճանկը և գոհ գնում, շարունակեց Աշոտը:

Խելքակտուր բաներ է ասում, հը՞, դարձավ Գագիկն ընկերներին: Ասա՛, շատ խելոք բաներ ասացիր, բայց ամենից կարևորը չասացիր. մեր սիրելի հովազը ինչի՞ համար էր եկել մտել այս անձավը…

Պատանի բնասերը մի պահ մտածեց, ապա կարծես մի կարևոր բան հիշեց և գյուտ արած մարդու նման նրա դեմքը պայծառացավ, լուսավորվեց:

Այս անձավը գազանների համար գերեզմանատուն է եղել, ժպտալով պատասխանեց նա: Այստեղ գալիս էին նրանք մեռնելուց առաջ, մտնում էին գետնի տակի խոր և մութ խորշերը և մեռնում այնտեղ… Ես մեր գյուղի ծեր

որսորդներից եմ լսել դա: Ասում են՝ մեռնող կենդանին միշտ ուզում է աչքից հեռու, մի մութը տեղ մեռնել…

Ա՞յ հիմի հավատում եմ, որ որսորդ ես: Քանի որ քեզանից երկու շաբաթով մեծ եմ, արի ճակատդ մեծավարի պաչեմ… Հիմի որ մեր պետն ես…

Կատակով ասաց այս խոսքերը Գագիկը, բայց ասաց զգացված, խորին բավականությամբ:

Իրոք, ի՜նչ լավ է, որ քո կյանքի ամենաանեղ օրին կողքիդ կանգնած է ուժեղ և խելացի ընկերդ…

Սրանից հետո ինչքան որ ճառ ասես, ներելի է, քեզ հալալ, ծիծաղելով ավելացրեց նա:

Սպա մի կտոր ածուխ վերցրեց և քարայրի ճակատին մեծ-մեծ տառերով գրեց.

ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԻ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏՈՒՆ

ՀԱՅՏՆԱԲԵՐԵԼ ԵՆ ԱՅԴԵՁՈՐ ԳՅՈՒՂԻ ՍՏ. ՇԱՀՈՒՄՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

ՄԻՋՆԱԿԱՐԳ ԴՊՐՈՑԻ ԲՆԱՍԵՐՆԵՐԸ՝ ԻՐԵՆՑ ՊԵՏ

ԱՇՈՏ ՍԱՐՈՅԱՆԻ ՂԵԿԱՎԱՐՈՒԹՅԱՄԲ,

1953 ԹՎԱԿԱՆԻ ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 18-ԻՆ

Ետ էր կանգնել Գագիկը, ձեռքերը կողերին կանթած նայում էր իր գրածին ու հրճվում:

Ա՜յ քեզ հուշատախտա՜կ… Բա որ ասում էի՝ վերջը լավ կլինի՞…

Աշոտը ձնե գնդակ պատրաստեց և նրանով ջնջեց «իրենց պետ Աշոտ Սարոյանի ղեկավարությամբ» բառերը:

Յատուկ Պոէմ

«Առաջ իր անունը չէր ջնջի…», ակամայից անցավ Շուշիկի մտքով: Նա ոչինչ չասաց, բայց ժպտաց Աշոտին: Իսկ սա գոհ իր արածից, կարծես ինքն իրեն արտասանեց.

Այդպես ավելի լավ է… Դե՛հ, շարժվենք, արդեն ուշ է…

Արեգակը մայր էր մտել, նրա վառած հրդեհներն արդեն մարում էին լեռների հետև, երբ մեր պատանիները, իրենց բեռները վերցնելով՝ քայլեցին դեպի ճգնավորի այրը:

Այժմ նրանք բոլորովին խաղաղված էին հոգեպես: Այժմ արդեն պարզ էր, որ իրենք ոչ միայն չեն ոչնչանալու, այլև որոշ օգուտ են բերելու երկրին, գիտությանը…

Գլուխ քսանվեցերորդ. Թե ինչպես խաղաղությունը վերջնականապես մտավ Հովազաձոր

Այո՛, հիմա որ կարելի էր խաղաղ ապրել: Մեծ արկածներից և մեծ ապրումներից հետո մեր պատանիները նորից բոլորել էին օջախի շուրջը և խոսում էին իրենց առօրյա մանր հոգսերից:

Հասոյի ուշք ու միտքը ոչխարների կողմն էր:

Ո՞վ ավելի շուտ կհասկանար հովիվ պատանուն, եթե ոչ իր «քուրացու» Շուշիկը:

Աշո՛տ, Թուխիկի գառներին ընտելացնելը դու կարևոր չե՞ս համարում, հարցրեց նա:

Ո՛նց կարևոր չեմ համարում: Եթե ձմեռը այստեղ մնալու լինենք, ոչխարներն են մեզ փրկելու, արջի միսը մեզ կբավականացնի՞… սպասիր հաշվեմ…

Քո բանը չի, մեջ մտավ Գագիկը ու սկսեց վրա տալ. մարդս վեց հարյուր գրամ օրապահիկ-կանի օրական երեք կիլո, ամսական իննսուն կիլո, երկու ամսում՝ հարյուր ութսուն կիլո: Արջն այդքան չի լինի: Քսան կիլո էլ այծի միս կունենանք, դա էլ մի շաբաթ: Ուրեմն, Թուխիկին մորթելու հերթը կհասնի փետրվարի

քսանմեկին…

Չէ՛, օրապահիկը շատ նշանակեցիր, բողոքեց Հասոն: Նա հույս ուներ համոզելու ընկերներին, որ մսի պաշարը խնայողաբար գործածեն, որպեսզի հերթը երբեք Թուխիկին չհասնի:

Ինչի՞, ախպեր ջան, էսկիմոսները օրական հինգ կիլո ճարպ կուտեն, մենք գոնե մի կիլո միս չե՞նք ուտի: Այո՛, կիլոյից ոչ պակաս, պնդեց Գագիկը: Այդ հաշվով մենք ուղիղ քառասուն օրվա պաշար ունենք: Գնա ինչ հնար ունես գործադրիր՝ բեր Թուխիկի գառներին:

Հասոն, իհարկե, կգնա, բայց ոչ այդ նպատակով, կգնա իր սիրած կենդանիների հետ օրն անցկացնելու:

Թույլտվություն ստանալով, նա շարժվեց դեպի Ոչխարանոց, իսկ Աշոտը, կացինը վերցնելով, գնաց ծառ կտրելու: Դա նրան ավելի հարմար զբաղմունք էր, քան ցեխ տրորելը:

Իսկ «բրուտ Գագիկը» իր «բրիգադով» (այդպես էր արդեն նա անվանում Շուշիկին ու Սարգսին) սկսեց ցեխ հունցել:

Գիտե՞ս ինչից է, որ ես էսպես տաղանդավոր բրուտ եմ, հարցրեց Գագիկը Շուշիկին, ախր մի ժամանակ հայրս աշխատել է կոլխոզի բրուտանոցում: Պարզ է, որ նրա տաղանդը ժառանգաբար անցած կլինի ինձ…

Շուշիկը ծիծաղում էր մեղմ ու անձայն:

Քիչ հետո Հասոն վերադարձավ Ոչխարանոցից և հոգնած ու հուսահատ մեկնվեց իր «թախտին»:

Մոտ չեն գալիս… բոլորովին վայրենացել են… ասաց նա տխուր:

Վերադարձավ և Աշոտը՝ մի ծանր փայտ ուսին:

Երբեք գերի պատանիները այդքան հանգիստ ու խաղաղ չէին եղել, որքան այդ երեկո: Բայց խաղաղությունը շուտով կարոտ ու թախիծ բերեց իր հետ:

Այն ժամանակ Աշոտը կրկնեց իր սովորական խնդիրքը.

Դե, Հասո ջա՞ն, հերթը քոնն է, մի քրդական անուշ բան երգիր լսենք:

Եվ Հասոն, երեսը շուռ տալով դեպի այրի մութ անկյունը, սկսեց իր զրնգուն ձայնով երգել քուրդ բանաստեղծ Զասըմե Զալիլի հորինած երգը.

Բերիվանե՛, բերիվանե՛…
Ո՞ւմ է կանչում այդ նվագի ձայնը հստակ,
Ո՞ւր է տանում գյուղամիջի ճամփեն բարակ…
Ո՞վ է կանգնել չինար բոյով, չինարու մոտ,
Ո՞վ է այդպես ճամփեն շեղել սիրակարոտ…

Հասոն նվագում էր այսպես՝ Շուշիկի ներկայությունից շփոթված-շառագունած, իսկ Թուխիկը, խոտը բերանին կիսածամել, ականջ էր դնում այնպես տարված-հմայված, ինչպես մի ժամանակ Բոյնախն էր տարվում իր տիրոջ նվագով: Իսկ գառնուկը իր սովորական տեղն էր, տաքանում էր Շուշիկի գոգին:

Բայց ո՞ւր մնաց Շուշիկի մյուս սիրելին՝ ոզնին: Նա ամբողջ ցերեկը մրափում էր իր անկյունում և հենց մութն ընկնում էր, փշփշոտ գնդակի նման գլորվելով դես-դեն էր ընկնում, հոտոտում ինչ պատահեր, ուտելիք էր փնտրում: Այդ երեկո, սակայն, նա դուրս չեկավ իր թաքստոցից և դրանով մտահոգություն պատճառեց աղջկաս: Նա կրակի մոտ բերեց իր ոզնուն, փեշի մեջ դեսդեն գցեց ու լացակումած ասաց.

Աշո՛տ, հիվանդացել է իմ ոզնին, տե՛ս, չի քայլում, չի ուտում…

Իրոք, կենդանին թույլ ու անտարբեր ընկած էր նրա գոգում:

Քնում է… ձմռան քուն է մտնում, մի՛ արթնացնի… Բեր տանենք իր բույնը:

Նրանք երկուսով ժայռի խոռոչը խոտ ու տերև լցրին, ոզնուն խցկեցին նրա մեջ և ետ եկան:

Այլևս ոչ ոք չանհանգստացնի նրան… Արդեն քնեց… մինչև մարտ ամիսը:

Այո՛, սրանից հետո հանգիստ կքնի, էլ ծուխը պրծա՛վ…

Այս ասելով Գագիկը ձեռքի կեռ փայտով կրակից մեկ-մեկ հանեց կավե շիկացած խողովակները և քարշ տվեց դեպի շեմքը:

Քիչ անց խողովակները հովացան և խումբը զբաղվեց իր վառարանը կատարելագործելով: Երբ իրար հագցված խողովակների ծայրը հասավ դռան գլխի անցքին, Հասոյի ուսերին կանգնած Գագիկը հագցրեց վերջին «արմունկը», նրա ծայրը դուրս հանեց ու վերևից գոչեց.

Ջա՛ն, շնորհքով վառարան էլ ունեցանք…

Վառեցին կավե նոր վառարանը և մնացին բերանները բաց. այնպես էր կրակը գվգվում խողովակների մեջ, կարծես առաջնակարգ հնոց լիներ: Ի՛նչ ծուխ, ի՛նչ բան, անշնորհք տեսքով, բայց, կատաղի վառվող վառարան էր դա, որ կլանում ու ճարճատելով կրակ էր դարձնում, ինչպիսի թաց փայտ էլ որ մեջը գցեիր:

Օջախի ծխի մնացորդները քաշվեցին-անհետացան, անձավի օդը դարձավ մաքուր և գոլ:

Շատ ագահ վառարան դուրս եկավ, սրան փա՞յտ կդիմանա, ասաց Աշոտը:

Իսկապես, այդ թափով եթե վառեին՝ Հովազաձորի աղքատ ու բզկտված Կաղնուտը տասը օր չէր դիմանա:

Բայց վառելիքի հարցը լուծվեց բոլորովին անսպասելի և անակնկալ կերպով:

Շուշիկ ջան, ես ուզում եմ քիմիայի գծով ճակատամարտ տամ Աշոտին, տեսնեմ կդիմանա՞, հարցրեց Գագիկը:

Իսկապե՛ս, Գագի՛կ, դասերին կարոտել եմ, եկ մի քիչ զբաղվենք, ժամանակ անցնի:

Այո՛, երբ կրակին անմահական ճաշ է եփում, պետք է մի բանով զբաղվել, թե չէ մարդ կարող է ուշաթափվել…

Նրանք սկսեցին ածուխով խնդիրներ լուծել հատակի սալին:

Վեճ բացվեց այն մասին, թե ինչպես զանազանել օրգանական նյութերը ոչ-օրգանականից: Այստեղ նրանք տաքացան և Աշոտը շպրտեց.

Վիճում է այն բանի մասին, որից չի հասկանում:

Բայց Գագիկը կատակի տվեց.

Աշո՛տ, զգույշ արտահայտվիր, թե չէ մեկ էլ տեսար վերընտրություն անցկացրի…

Շուշիկը սրտանց ծիծաղեց.

Իսկապես, ի՛նչ ընտրություն է՛ր…

Աշոտը շիկնեց, բայց ստիպված ինքն էլ հաշտ ծիծաղեց:

Վիճելու բան չկա, մեջ մտավ Սարգիսը, գցիր կրակը՝ վառվե՞ց, ուրեմն օրգանական ծագում ունի, չվառվե՞ց՝ անօրգանական աշխարհից է:

Էս քարն էլ է հնոցում վառվում-կիր դառնում, ուրեմն սա կենդանի՞ է եղել, ձեռքը այրի պատի ապառաժին խփելով առարկեց Գագիկը:

Իհարկե… կրաքար է չէ՞, իսկ կրաքարն ինչի՞ց է առաջ եկել, պատյանավոր մանր խեցիներից…

Սպասեցե՛ք, չշարունակեք վեճը, գլխումս հանճարեղ մտքեր են ծնվում, մատը ճակատին դնելով գոչեց Գագիկը: Ուրեմն ձեր այդ տեսության հիման վրա լուծվեց մեր վառելիքի հարցը: Իմ վառեկները օրգանակա՞ն ծագում ունեին, թե ոչ, էն որ գնացին լուսահոգի արջի փորը: Օրգանակա՛ն: Իսկ նրանց աղբը ի՞նչ

նյութերից է առաջ եկել, նույնպես օրգանական, մոծակներ, բզեզներ, թիթեռներ, հատիկներ…

Գագիկն այլևս չշարունակեց, նա վեր կացավ, փայտի վրայից մի լայն կեղև պոկեց, նրանով մեկ չղջիկի աղբ լցրեց վառարանը և ձեռքերը կողերին կանթած հպարտ-հպարտ նայեց ընկերներին:

Մի տեսեք ո՛նց է բռռալով վառվում… Գյուտիս համար կպարգևատրե՞ք մի աման ճաշով…

Ա՛յ հիանալի վառելիք: Տասնյակ տարիների ընթացքում այրի թևավոր բնակիչները այնքան «օրգանական ծագում ունեցող» նյութ էին կուտակել, որ նրանով կարելի էր երկու շաբաթ անընդհատ տաքացնել այրը:

Է՛հ, լավ է, վառելիքի հարցն էլ լուծվեց, վառարանի հարցն էլ:

Դրսում առատ ձյուն Էր տեղում: Թեժ վառարանի առաջ նստած, Հովազածորի գերիները խաղաղ երազում Էին:

Գլուխ քսանյոթերորդ. Թե ինչպես Աշոտը կկառավարեր գյուղը, եթե…

Սարգիսը իր խոշոր գլուխը օջախի վրա հակած մտածում էր: Որքան նա մերվում էր կոլեկտիվի հետ, այնքան դառնում էր լռակյաց և մտախոհ:

Նա գլուխը վեր բարձրացրեց և անսպասելի հարց տվեց Աշոտին.

Որ ազատվենք, գյուղ գնանք, ի՞նչ դիրք բռնեմ իմ հոր հանդեպ…

Երևում էր, որ այդ հարցն է տանջում տղային:

Ի՞նչ: Ինչպես որ կթելադրի քո պիոներական խիղճը…

Իմ խի՞ղճը: Իմ խիղճն ասում է, որ… որ մեղք են մեր գյուղացիք…

Կեցցե՛ս, լավ ասացիր, ուրախացած բացականչեց Աշոտը: Ուրե՞մն…

Ուրեմն… պարզ է… Բայց դժվար է, ախր նա իմ հայրն է…

Իրոք, ծանրակշիռ հարց է առաջ քաշել Սարգիսը: Ընկերները պիտի դիրքորոշեին նրան:

Մինչ նրանցից յուրաքանչյուրն իր մտքում ծանր ու թեթև էր անում իր կարծիքն այդ հարցի մասին, Աշոտը շեշտակի հարցրեց.

Պիոների համար ո՞րն է կարևոր, իր անձնակա՞ն շահը, թե՞ ամբողջ գյուղի շահը…

Ես համաձայն եմ այդ վճռին, տեղից գոչեց Շուշիկը:

Իսկ դուք ի՞նչ կասեք, հարցրեց Սարգիսը՝ դիմելով Գագիկին և Հասոյին: Կարծես փրկություն էր որոնում:

Դե որ ձեռքը մաքուր չի… թող գնա ուրիշ գործ անի… անհամարձակ կմկմաց Հասոն: Ապա ձայնը բարձրացրեց. Իմ հերը, որ էդպես բաներ անի, կասեմ՝ չոմբախը դեսը տուր, հեռացի՛ր ֆերմայից…

Այդ պատասխանները չպղտորեցին, չվիրավորեցին, ոչ էլ շփոթեցրին Սարգսին: Դրանք վերջ տվին նրա ներքին պայքարին, վերջ տվին տատանումներին: Օգնեցին նրան կողմնորոշվելու:

Եվ նա հստակ ու մաքրված հայացքով նայեց Աշոտի աչքերի մեջ և ամուր ասաց.

Լա՛վ…

Ուրիշ ոչինչ չասաց Սարգիսը, բայց նրա հայացքը, նրա դեմքի վճռական արտահայտությունը ասում էր ամեն ինչ: Բոլոր նյարդերը լարած, նա առաջ էր թեքվել այնպիսի դիրքով, կարծես հայրը անձավի շեմքին էր և նա պատրաստվում էր վեր կենալ և գոչել.

Բավակա՛ն է… բավական է քո պատճառով թուք ու մուր ուտենք…

Ընկերների վճիռը և իր սեփական վճիռը նրան հանգստացրին: Քիչ հետո խաղաղ նայում էր Աշոտին:

Ինչո՞ւ գյուղում չէիք ասում…

Խելացի խոսք էր և Աշոտը մտածում էր լուրջ պատասխանի մասին, երբ Գագիկը կիսակատակ վրա բերեց.

Ինչու իր ժամանակին չենք ասե՞լ: Մեզանից ոչ մեկն էլ տանը ձի չունի, ո՞նց ասեինք…

Ձի՞, զարմացավ Սարգիսը, ձին ի՞նչ գործ ունի իմ տված հարցի հետ:

Ձիու սանձը հենց քո դրած հարցից է կապված: Լսե՞լ ես առածը՝ ճիշտ խոսողի ձին թամքած-պատրաստ պիտի լինի, որ ասելուն պես նստի ու փախչի…

Ծիծաղեցին, ծիծաղեց և Սարգիսը. նա այլևս չէր զայրանում Գագիկի կծու կատակների համար, քանի՛-քանի անգամ էր փորձել այդ տղայի անկեղծությունը: Իսկ Գագիկը դեմքի լուրջ արտահայտությամբ շարունակում էր.

Հա՛, ճիշտ խոսողը պիտի անմիջապես փախչի Հովազաձոր, որ գլուխն ազատի: Դե մենք արդեն Հովազաձորում ենք, այստեղ է՞լ լռենք… Հո ոչ ոք չի հասնի այստեղ, որ մեզ պատժի համարձակ խոսքի համար…

Դա, իհարկե, լուրջ պատասխան չի, առարկեց Աշոտը. ճիշտն այն է, որ եթե գյուղում ասեինք, հակառակ ազդեցություն կունենար քեզ վրա… Այստեղ՝ ուրիշ… Այստեղի պայմաններն այլ են… Այստեղ կոլեկտիվը քո աչքերը բացեց… և որոշ պայմաններ օգնեց դրան… Ինքդ գիտես… Հետո՛, կարծում ես գյուղում չե՞նք խոսում անարդար բաների մասին: Մեզ լռեցնում են, թե՝ դուք դեռ երեխա եք, խելքներդ չի հասնում: Իսկ մեր խելքը հասնում է, մենք ամեն բան տեսնում ենք… ձայնը բարձրացրեց Աշոտը: Նրա ձախ այտը դողաց և խոշոր աչքերում երևաց ծանոթ փայլը: Թող չկարծեն, թե մենք փոքր ենք, բան չենք հասկանում: Մենք ամեն բան հասկանում ենք…

Նա բռունցքները սեղմեց և ատամները կրճտացնելով շարունակեց.

Ա՜խ, շո՛ւտ մեծանայի՜ք… Մենք ուրի՛շ կերպ կկառավարեինք մեր գյուղը…

«Իսկապես, ի՜նչ արդար նախագահ կլինի՜…», անցավ Շուշիկի մտքով, որ չէր կարողանում հայացքը կտրել տղայի զայրույթով վառվող աչքերից և դեմքի թեթև դողացող խալերից: Հավանաբար նույն հարցն առաջացել էր նաև մյուս պատանիների մեջ, որովհետև Հասոն պարզամտորեն հարցրեց.

Աշո՛տ, որ մեծանաս մեր նախագահը դո՞ւ ես լինելու…

Ընկերները ծիծաղեցին, իսկ Աշոտը, առանց կեղծ համեստության, խոստովանեց.

Այո՛, ես եմ լինելու: Գյուղատնտեսական կրթություն եմ ստանալու, ետ գամ ու Հարութներին ասեմ՝ ղեկը դե՛սը տվեք, այսպես չեն կառավարի ժողովրդին… Կարծում եք փառքի՞ եմ ձգտում: Ո՛չ: Ես ուզում եմ օգնել մեր գյուղացիներին, որ նրանք լավ ապրեն: Որ անարդար բաներ չտեսնեն ու արյունները չպղտորվի…

Հետաքրքիր է, ինչպե՞ս ես կառավարելու գյուղը, պատմի՛ր, իր խումար աչքերը չարաճճիորեն փայլեցնելով՝ հեգնախառն հարցրեց Շուշիկը:

Աշոտը բերանը բացեց, որ պատասխանի, բայց նայում էր Գագիկին ու տատանվում:

Կարծում ես, նկատողությո՞ւն եմ անելու: Մի՛ վախենա, էն օրը որ կորար Հովազի անձավում, սրտիս կսկծից որոշեցի ազաբություն տալ քեզ: Ճառի՛ր, մատաղ, ճառիր սրտիդ ուզածի չափ, կարոտել եմ դասախոսություններիդ:

Ձեռ չե՞ս առնում, Գագի՛կ:

Չէ՛, նախագահ Հարութի ազիզ արևը վկա: Ասա՛, հետաքրքիր է ինչպե՞ս կկառավարեիր գյուղը:

Ինչպե՞ս: Ասե՛մ: Վերցնենք անասնապահությունը: Հարութը շրջկոմի աչքին թոզ է փչում միայն թվերով: Մանր-մունր անասուններ է գնում, միացնում ֆերմային, հետո հաշիվ տալիս շրջանին, թե գլխաքանակի պլանը կատարված է… Հետո՞, դա ֆերմա՞ է: Ես այդ բանին վերջ կտամ: Մի հինգ հարյուր հեկտար խոտ,

եգիպտացորեն ու ճակնդեղ կցանեմ, այնքան կուտեցնեմ կովերին, որ գյուղն էլ, շրջանն էլ հեղեղեն կաթով:

Տեսա՞ք, ինչ արավ անցյալ տարի, մի գրամ կեր չբաժանեց աշխօրերի դիմաց ու արգելեց, որ հանդից մարդիկ իրենց անասունների համար խոտ քաղեն: Խոտը չորացավ սարերում, նա չթողեց քաղեն… Բա դա խի՞ղճ է: Ինչո՞ւ Շուշիկի մայրն իր կովը ծախեց, ինչո՞ւ մենք ծախեցինք: Որովհետև պահելու հնար չկար՝ ո՛չ կեր կար, ո՛չ ուրիշ պայմաններ: Հետո՞, բա այդպես ժողովո՞ւրդ կապրեցնեն: Ասա, տո անխելք, քեզնից ի՞նչ է գնում, թող ապրեն, էլի՛…

Սպասի՛ր, Աշո՛տ, նրա խոսքը կտրեց Սարգիսը, դա թող: Դուք այստեղ շատ եք խոսել մեր կոլխոզի պահեստի ու Երևանում ունեցած խանութի մասին: Նույնիսկ Գագիկը մի անգամ կատակով ասաց, որ պահեստն ու խանութը մարդկանց փչացնում են: Դա ճիշտ է, ես այդ գործին ծանոթ եմ… Դու այն ասա, ո՞նց կանես, որ, օրինակ, Երևանի մեր խանութը չփչացնի գործակատարին: Ախր մթերք է, փող է, ինչքան էլ լավ մարդ դնես՝ քիչ-քիչ կսովորի ուտելը…

Ա՛խ այդ սրիկա խանութները, որ փչացնում են մեր ազնիվ մարդկանց, գլուխը օրորեց Գագիկը:

Դու լուրջ հարց ես դնում, պատասխանեց Աշոտը: Իսկ ես գիտե՞ս ինչ կանեի: վերցնենք գինու վաճառքը: Յուրաքանչյուր տակառի ճակատին կգրեմ, որ այսքան աստիճանի գինի է սա: Կբարձեմ մեքենային, կտանեմ Երևանի մեր խանութը, գնորդների կոնֆերանս կհրավիրեմ: Հավաքվեցին թե չէ, կասեմ՝ ընկերնե՛ր, մեր կոլխոզը որոշել է ձեզ՝ մայրաքաղաքի բնակիչներիդ համար ուղարկել իր գինու ամենալավը: Ընտրեցեք լիազորներ, որ ամեն անգամ ստուգեն մեր գործակատարին: Կընտրեն: Լիազորներին կհրավիրեմ տակառների մոտ, մի-մի բաժակ անարատ գինի կտամ, կխմեն ու կմնա բերանները բաց: «Այս գինին որտեղի՞ց է», կհարցնեն նրանք: «Մեր կոլխոզից»: «Բա մինչև հիմա որտե՞ղ էր էս գինին»: Կասեմ՝ միշտ էլ սրանից ենք ուղարկել, բայց պահեստապետն ու գործակատարը «կնքում էին», հետո վաճառում ձեզ: Հիմա, կասեմ, հսկեցեք, որ ձեզ միշտ այս անարատ գինուց տան: Թնդությունը տասնվեց աստիճան է, ա՛յ, տակառի վրա էլ է հետևեցեք, որ այդ աստիճանը չիջնի: Եթե իջնի, իսկույն ակտ կազմեցեք և ուղարկեցեք ինձ, ես գիտեմ, թե ինչ

կանեմ…

Այնքա՛ն բաներ կարելի է անե՛լ: Իսկ ինչո՞ւ մեր նախագահը չի անում այդ բաները: Չի անում, որովհետև ձեռնտու չի իրեն: Նա աչք է փակում գործակատարի գեղծումների առաջ, որովհետև ինքն էլ բաժին ունի այդ հարամ եկամուտից: Խանութում ասածս կարգը սահմանեց թե չէ, իր բաժին «փափախը» կվերանա, պարզ չի՞: Նկատե՞լ եք, որ մեր գյուղի ոչ մի բանում կարգ ու կանոն չկա՝ ո՛չ կալերում, ո՛չ ֆերմայում, ո՛չ առևտրում: Ինչո՞ւ չկա: Որ կարգ լինի, ախր գողանալը կդժվարանա…

Ինչ կուզես ասա, Աշո՛տ, պահեստը շատ գայթակղեցնող բան է… Ես դա իմ փորձով գիտեմ, ասաց ու հանցանքի մեջ բռնվածի նման շիկնեց Սարգիսը:

Դե քանի որ այս երեկո պատմություն անելու հերթն իմն է, թողեք մի պատմություն անեմ մի պահեստի մասին: Այդ պատմությունից դու կտեսնես, որ պահեստը կարող է գայթակղեցնել միայն թուլակամ և, ներիր, ագահ մարդկանց: Այս պատմությունը մի օր, շատ վառված սրտով, իմ հայրը պատմեց: Շրջկոմի քարտուղարներից մեկը մեզ հյուր էր եկել, հայրս…

Այստեղ Աշոտը կանգ առավ, տատանվեց, նայեց Սարգսին և ապա ձեռքը թափ տալով շարունակեց.

Գուցեև խոսքս տեղ կհասնի, բայց պիտի ասեմ: Ճիշտն ասած, Սարգի՛ս, հայրս քո հորից գանգատվեց և արավ այս պատմությունը:

Ասաց՝ սովետական կարգերը նոր էին հաստատվել Երևանում, ինձ էլ՝ քաղաքացիական կռիվը վերջանալուց հետո՝ հենց իմ զենքով, շինելը հագիս, պահակ էին նշանակել Երևանի կենտրոնական պահեստի վրա:

Սով էր, տիֆ, հիվանդություններ: Ե՛վ ղեկավարները, և՛ շարքայիններն աշխատում էին օրական կես ֆունտ «սելյոդկայով» և մեկ քառորդ ֆունտ հացով: Ասում է, էն ժամանակ աշխատավարձ չկար: Բայց կար բարձր ոգևորություն: Ընկերո՛ջ համար, ամենքի՛ համար, երկրի՛ համար, այսպես էին մտածում մարդիկ:

Այդ օրերին մի գնացք փնչալով եկավ և կանգ առավ Երևանի կայարանում: Վագոնները մինչև առաստաղ լիքն էին ալյուրով և… շոկոլադով:

Վագոնները դատարկեցին և շոկոլադը սայլերով տեղափոխեցին կենտրոնական պահեստ:

Երբ պահեստի բանվորները մթերքը տեղափոխեցին և գնացին իրենց տները, համոզված էին, որ իրենք էլ բաժին կստանան շոկոլադից: Այդ ուրախ լուրը նրանք հասցրին իրենց ընտանիքներին: Եվ երբ մյուս օրը նրանք գնում էին պահեստ աշխատելու, իրենց հետևից լսում էին իրենց երեխաների ձայնը.

Հայրի՛կ, շոկոլադ կբերե՞ս, չէ՞…

Մարդիկ այդ օրը ցերեկով աշխատում էին պահեստում, առատության մեջ և շոկոլադի հոտը նրանց խելքամաղ էր անում: Երևի նրանցից մի քանիսը չդիմանալով այդ հոտին, մտածում էին տուն գնալիս մի-մի կտոր տանեն իրենց երեխաներին, ի՛նչ պիտի երևա, եթե ահագին տակառից մի թեյի գդալ չուր վերցնես:

Բայց, հայրս ասում է, այդ անգրագետ մարդկանց մեջ հեղափոխությունն առաջ էր բերել ինչ-որ նոր, ավելի բարձր բան: Եվ այդ նորը, բարձրը սաստում էր նրանց թե՝

Ո՞նց կարելի է, երբ երկրում սով է տիրում… Ի՞նչ խղճով պիտի երեխաներիդ շոկոլադ տանես, երբ ուրիշ երեխաներ սովամահ են լինում…

Ու այդ օրը կռիվ էր գնում պահեստի աշխատողների ներսում ու այդ կռիվն առաջ էր եկել մինչև առաստաղ հասնող շոկոլադի կույտի տեսքից:

Այդ կռվին վերջ տվեց ինքը՝ Հայաստանի պարենավորման ժողովրդական կոմիսար Բեկզադյանը:

Նա եկավ կառքով, իջավ պահեստի դռանը, ներս մտավ և ուրախ ողջունեց:

Շրջեց պահեստում, գոհ մնաց: Բայց քանի որ անցած-գնացած բան է, ասենք, որ անգամ ժողկոմը անտարբեր չմնաց շոկոլադի տեսքից, քանի որ նա նույնպես շարքային բանվորի չափ սննդի բաժին էր ստանում: Ճիշտ է, ղեկավար աշխատողներին սկսել էին «լրացուցիչ բաժին» տալ, բայց պահեստի աշխատողները Գիտեին, որ իրենց ժողկոմը տնտեսվարին խնդրել է իր այդ լրացուցիչ բաժինը բաշխել Կոմիսարիատի ավելի կարիքավոր շարքային աշխատողներին… Հայրս պատմում Է, որ այն ժամանակ այդպիսի սրտի տեր մարդիկ շատ կային…

Եվ ահա պահեստումն է էդպիսի սրտի տեր մի ժողկոմ, հիմիկվա հաշվով՝ մինիստր:

Ընկեր ժողկոմ, գոնե մի կտոր կերեք, խնդրում Է պահեստապետը:

Ասում է՝ ժողկոմը հրաժարվեց և կարգադրեց աշխատակիցների ժողով հրավիրել:

Երբ բոլորը հավաքվեցին, նա բարձրացավ մի արկղի և ասաց.

Ընկերնե՛ր, մեր երկիրը որբերի երկիր է: Ես եկել եմ անձամբ ձեզ խնդրելու, որ ձեռք չտաք պահեստի շոկոլադին: Ամերիկայի հայերը մեր որբերի համար են ուղարկել…

Ասաց ու կառք նստեց-գնաց:

ժողովրդական կոմիսարի այդ խոսքը անմիջապես վերջ տվեց մարդկանց ներսում սկսված պայքարին: Եվ պահեստի քառասունյոթ աշխատակիցներից ոչ մեկը չտեսավ շոկոլադի համը, և ոչ մեկը մի կտոր չտարավ իր երեխային:

Մարդ էլ որբերի բաժինը կուտի՞, ասում էին պահեստի աշխատողները:

Իմացա՞ր, թե առաջ ինչ հոգու տեր մարդիկ են աշխատել մեր պահեստներում: Իսկ դու ասում ես՝ պահեստը գայթակղեցնում է մարդկանց: Նայած ինչպիսի՛ մարդկանց: Հիմա մեր գյուղում ազնիվ մարդ քի՞չ կա: Շա՛տ կա: Բայց ազնիվին այդ տեսակ գործերից հեռու են պահում… Ձեռնտու չի…

Ա՛խ, ուրիշ բան չեմ ուզում, շուտ մեծանայի՛նք…

Մենք հարութների պես չէինք կառավարի գյուղը:

Մենք ուրի՛շ կերպ կկառավարեինք…

Գլուխ քսաներեքերորդ. Թե ինչ էր գրում անվանի որսորդ Միրուք Ասատուրը Այգեձորի իր բարեկամներին

Պարույրին հանգիստ չէին տալիս այն կրակները, որ նա տեսավ գիշերը Հովազաձորի դիմացով անցնելիս: Այդ տեսիլքից նա չէր կարողանում ազատվել, կրակները շողում էին նրա մտքի մեջ ու անհետանում՝ խավար երկնքում երևացող ասուպների նման: Նրա բնազդը թելադրում էր, թե ինչ-որ բան նշանակում է իր տեսածը, բայց միտքը պղտոր էր, հանելուկը լուծել չէր կարողանում:

Մի գիշեր էլ, երբ անկողնում անքուն շուռումուռ էր գալիս ու հիշում մեկ շարժվող լույսերը, մեկ լեռներից եկող կատաղի հեղեղը, ինքն իրեն մտմտաց. «Ե՛րբ կորան երեխեքը… Նոյեմբերի յոթին… Իսկ հեղեղը ե՞րբ երևաց… Նոյեմբերի քսանհինգին… Բա երեխեքը ո՞նց կարող էին ընկնել էն հեղեղի մեջ, որ պիտի գար տասնութ օր հետո…»: Այս մտքից Պարույրի սիրտը թրթռաց, մի՞թե իսկապես իր որդին…

Կնի՛կ, վեր կաց, գոչեց նա լույսը վառելով:

Ցնդեցի՞ր, մարդ, նեղացավ կինը:

Ցնդեցի, բա՞, հիմի որ ասեմ՝ դու էլ կցնդես: Մեր երեխեն չի խեղդվել…

Եվ նա կնոջը պատմեց այն, ի՛նչ մտածել-կշռադատել էր այդ գիշեր:

Հանկարծ հույսը վերածնվեց սգավոր ծնողների սրտում և նրանք մինչև լույս մնացին անքուն, տարված իրենց մտքերով ու ենթադրություններով:

Առավոտյան շուտ իր այդ գյուտի մասին Պարույրը հայտնեց բարեկամներին ու հարևաններին, իսկ քիչ անց կորած պատանիների ծնողները հավաքվեցին խորհրդակցության:

Չէր սիրում Արամը պահեստապետ Պարույրին, լուրջ մարդ չէր համարում նրան, ուստի և նրա խոսքը լսեց հեգնախառն չարությամբ, շատ էր հակառակված նրա հետ, շա՛տ: Եվ երևի այդ հին հակառակությունն էր, որ դրդեց նրան լսածի մասին խոհեմությամբ մտածելու փոխարեն շպրտել.

Բա՛ն ասացիր… Գուցե հենց նոյեմբերի յոթին էլ է հեղեղ եկել, ի՛նչ գիտես…

Ասաց ու գնաց, նեղվում էր Պարույրի ներկայությունից, իրենց բների մեջ անհանգիստ շարժվող նրա աչքերից:

Շատ հարցուփորձ արին, ոչ ոք չկարողացավ պնդել, թե նոյեմբերի յոթին սարից հեղեղ չի եկել: Դե ի՞նչ իմանային, երբ հեղեղատը գյուղից հեռու էր, ամայի դաշտում, իսկ հեղեղը գալիս՛ անհետանում էր ընդամենը մի քանի րոպեում: Ապա Արարատյան դաշտի տոթը այնպես արագ էր չորացնում թաց հունը, որ քիչ հետո անցորդը չէր էլ կարող ենթադրել, որ քիչ առաջ մի ամբողջ գետ է անցել այդ վայրով:

Նորից պղտորվել էր որսորդ Արամի հոգին, վերքը նորից էր բացվել: Տարակուսանքների մեջ էր նա ու լսածի մասին դեռ կարգին չէր մտածել ու իր անելիքը դեռ չէր որոշել, երբ մի նամակ ստացավ Միրուք Ասատուրից:

Հուզմունքից դողացող ձեռքերով բացեց ծրարը (դե, Ասատուր պապը բացի իր կորուստից ուրիշ ինչի՞ մասին պիտի գրեր) և կարդաց հետևյալ տողերը.

«Բարևներս Սևանա աշխարհի Լճավան գյուղից իմ բարեկամ Արամին, կորած երեխաների հարազատներին և Այգեձոր գյուղի մեծին ու փոքրին… Նմանապես իմ հարգանքը ձեր օջախին, և թող առատ լինի ձեր հացը, որ ես կտրել եմ:

Իմ բարեկամ Արա՛մ, երկինքը վկա, քուն ու դադար չունեմ էն օրից, երբ ձեզ թաց աչքերով թողեցի ու վերադարձա մեր գյուղը: Էդ օրից շատ գիշերներ լուսացրի ես ու շատ մտածեցի կորած երեխեքի մասին: Վերջը, երբ մեր Գրիգորի մերը

Գագիկի հորից՝ Արշակից մանրամասն նամակ ստացավ, թե ոնց են երեխեքը ընկել հեղեղի բերանը, սիրտներս մղկտաց ու մտածեցի, թե ի՛նչ իմանաս աշխարհի բանը, գուցե նրանց ճակատին էլ է՞դ էր գրած…

Բայց, Արամ ջան, երեկվանից մի միտք գլուխս է մտել ու ինձ հանգիստ չի տալիս, գիշերս սառը գլխով մանրամասն քննել եմ երեխանց խեղդվելու հանգամանքը ու որոշել եմ, որ նրանք չէին կարող խեղդվել: Ասա ո՞նց: Առաջինը, որ հինգ երեխեն էլ միասին չէին կարող հավասար կերպով խոր քուն մտնել, էնքան խոր, որ ոչ մեկը չիմանար հեղեղի մոտենալը: Էդ բանին ես չեմ հավատում: Իմացե՛ք, որ մարդ հանդում միշտ օյաղ է քնում: Էդպես է մարդը, առանց հասկանալու թաքուն ահ ունի գազանից, բնությունից, պատահարից, հո իրեն տա՞նը չի, որ հանգիստ լինի: Հեղեղը գալիս կամ կարթնանար մի կողմ կփախչեր, կամ ընկերներին հարայ կտար, իմաց կտար… Էդ մե՛կ:

Երկրորդը, արագ գնացող ջուրը խեղդվածին իր մեջ չի պահում, դուրս է գցում:

Երրորդը, էդ ո՞նց հեղեղը բոլորին էլ տարավ, որ ոչ մեկը մի թփի, մի քարի դեմ չառավ-չմնաց:

Չորրորդը, հեղեղը չէր կարող էն քուրդ երեխի հագից աբան հանել… Հասկացա՞ք:

Եվ ամենից կարևորը՝ շունը չէր խեղդվի: Իմացե՛ք, որ երբ տերը հանդում քնում է, նրա կողքին պառկած շունը չի՛ քնի, ինչ էլ որ լինի: Իմացե՛ք, որ շունը քնած կձևանա, բայց աչքերը խուփ նա տեսնում է, ականջները փակ՝ լսում: Եթե քնի էլ՝ շունը հեռվից զգամ է վտանգի մոտենալը, քանի որ նրա համար տիրոջ կյանքին ծառայելուց թանկ բան չկա աշխարհում:

Ուրեմն, հեղեղը մոտենալիս շունը պետք է վեր թռչեր, հաչեր, իմաց տար ու ինքն էլ մի կողմ փախչեր: Հեղեղի մեջ էլ ընկներ՝ սա լողալով կազատվեր, որովհետև սարից եկող ջրի թափը կոտրվում է դաշտում:

Հասկացա՞ր, Արա՛մ ջան: Եվ քանի որ դու էլ ինձ նման բնության գործերին ծանոթ մարդ ես, ուրեմն ես հանգիստ եմ, որ իմ խոսքը տեղ հասավ:

Եվ եթե ինձ լսեք, երեխաներին կփնտրեք հեղեղի հունն ի վեր… Վերև գնացեք, տեսեք որևէ նշան թողե՞լ է հեղեղը վերևում: Եթե երեխաներից մի նշան գտնեք վերևում, ուրեմն պետք է գնաք Հովազաձոր: Քանի որ ջուրը էնտեղի՛ց է գալիս, նշանն էլ էնտեղի՛ց բերած կլինի:

Ահա՛, Արա՛մ ջան, իմ բարի խորհուրդը ձեզ: Եվ թող երկնքի աչքը քաղցր լինի ձեզ վրա, և թող ամեն մարդ իր կորուստը գտնի… Մնամ ձեր բարին կամեցող՝

որսորդ Ասատուր
1953 թվականի դեկտեմբերի 17-ին:

Սևանի Լճավան գյուղ:

Պապի թելադրանքով գրեց իր թոռ Կամոն»:

Միրուք Ասատուրի նամակը իմաստ տվեց Պարույրի տարածած լուրերին:

Այդ նամակը կարծես եռացրած ջուր լցրեց որսորդ Արամի երակները: Թմրած ուղեղը արթնացավ, սկսեց գործել դինամոյի նման, թուլացած սիրտը թունդ առավ, հոգին տեղահան եղավ:

Մինչ այդ նա իր վիշտը մոխիրների տակ անթեղած՝ լուռումունջ սկսել էր հաշտվել իր որդու կորուստի հետ:

Միրուք Ասատուրի նամակը եկավ քանդեց այդ անթեղը, նրա խորքից դուրս հանեց շեկ կրակը, որ արագ բորբոքվեց ու հրդեհեց նրա ներսը:

Իր նոր հույսերից այլայլված, դուրս եկավ տնից, շտապեց ընկերոջ մոտ:

Արշա՛կ, երեխանցը մենք գլխավոր ճամփից ներքև ենք փնտրել… Հո վերևը ման եկող չի՞ եղել, -հարցրեց նա:

Չէ՛, վերևն ի՞նչ ման գային, քանի որ արդեն պարզ էր, ընկճված պատասխանեց ընկերը:

Պարզը պարզ է, բայց վատ չի լինի, որ գնանք վերևն էլ ման գանք: Քանի որ ոչ մեկի մարմինը չի գտնվել, մենք կարող ենք հույս ունենալ…

Է՛հ, ձեռքը թափ տվեց Արշակը: Որ կենդանի լինեին, հիմի մի տեղից ձենները կգար… Իսկի չլիներ՝ նամակ կգրեին: Չէ՛, գուր է, շորները հո գտել ենք հեղեղի մեջ…

Շո՛րը… Հեղեղը ո՞նց մարդու շորը կհանի հագից, կրկնեց նա Միրուք Ասատուրի խոսքը: Գնա՛նք, քեզ ասում եմ, դու ի՛նձ լսիր…

Նրանք հեծան ձիերը և քշեցին դեպի հեղեղատը:

Տեղ հասան, ձիերը կապեցին մի անապատային թփի և ցամաք հունը մտնելով, սկսեցին զննել քարերը, ջրի ծալած թփերը, տիղմը:

Այս անգամ հեղեղատով նրանք դեպի վեր էին գնում, դեպի լեռան ստորոտը, ուր հեռվից շեկին էին տալիս Հովազաձորի ժայռերը: Ճանապարհին այստեղ այնտեղ դեմ առած փայտերի էին հանդիպում, որ իր ժամանակին ինչ-որ տեղից բերել էր ջուրը, վերցնում զննում էին ու դեն նետում:

Մա ի՞նչ բան է, Արա՛մ, էս հեղեղը հո անտառի միջով չի՞ գալիս, ի՞նչ փայտեր են սրանք… Ախր առաջ հեղեղից հետո մենք էստեղ փայտ չենք տեսել…

Ու կասկածները պատում էին Արամի հոգին, ու գնում էր նա դեպի վեր, մեռյալ հեղեղատում կյանքի նշաններ փնտրելով:

Ահա վերջապես գտավ իր փնտրածը՝ ալեկոծվեց, կերպարանափոխվեց: Դա եղևնու մի ճյուղ էր, որ ջուրը թողել էր իր ափին.

Հովազաձորում են եղել մեր երեխեքը, գոչեց Արամը՝ ճյուղը թափահարելով:

Ինչի՞ց գիտես:

Դանակով է կտրած: Սա Հասոյի դանակի տեղը կլինի, մեր երեխեքը դանակ չունեին:

Է՛հ, ձեռքը հուսահատ թափ տվեց Արշակը, ի՛նչ ես կորցրե՛լ, ինչի ես ման գալիս…

Բայց Արամը, որ կոփված էր որսորդության հետ կապված արկածներում, դժվարությունների մեջ, այդպես շուտ հուսահատվող մարդ չէր: Նա շարունակում էր փնտրել, հոգու խորքում թաքուն մի հույս փայփայելով: Նա հավատում էր պատահականությանը, որովհետև որսորդության մեջ պատահականությունները շատ մեծ դեր ունեն: Այսպես, հոգնած ու դադրած, որսից հույսդ բոլորովին կտրած, տուն ես վերադառնում, և հանկարծ կես ճամփին, գյուղին բոլորովին մոտիկ, պատահաբար մի կենդանի է ընկնում հրացանիդ բերանը…

Նա նույնիսկ բախտին էր հավատում, բայց ոչ կուրորեն, սնոտիապաշտ մարդկանց նման: Անսպասելի գյուտը, իրեն հանդիպած անսպասելի որսը նա «բախտ» էր անվանում («Որսը բախտի բան է»: «Թե որ բախտս բանեց՝ որսից դատարկ չեմ գա»: «Էս անգամ, Սիրան, քո բախտից եմ որսի գնում…»): Բախտը նրան կյանքում m հանդերում այնքան հաճախ էր ժպտացել, այնպես էր հանել հուսահատ վիճակից, որ Արամը իր որդուն փնտրելիս չէր կարող հույսը բոլորովին մարած որոնել:

Էլի լավ չես հասկացել, Արշա՛կ, ախր մենակ դանակը չի, էս ճյուղը Հովազաձորից է եկել:

Ինչի՞ց գիտես, թերահավատությամբ հարցնում էր Արշակը:

Հենց թիկունքիդ լենքին ես զոռ տվել, հանդիմանեց ընկերը: Բա էս հեղեղի ուղղությամբ էլ որտե՞ղ եղևնի կա…

Արշակն հեղեղատն ի վեր նայեց: Վերևում Հովազաձորի ժայռերը հուրհրատին էին տալիս մայր մտնող արեգակի վերջին շողերից և նմանվում էին հարկ առ հարկ դեպի երկինք խոյացող անձեռակերտ պալատների, շրջապատված նրանց պաշտպանող աշտարակներով ու բուրգերով: Եվ ահա այդ կարմիր բուրգերին այստեղ-այնտեղ կանաչ բոցերի նման վառվում էին հատուկենտ եղևնիները…

Հա, ասենք թե էս ճյուղը Հովազաձորից է եկել, վերջը՞, հարցրեց Արշակը:

Ուրեմն էս գիրքն էլ է Հովազաձորից եկել, Հասոյի աբան էլ…

Է՛հ, մեկ չի՞, դաշտո՞ւմ են խեղդվել, թե սարում, ծանր վշտով պատասխանեց Արշակը: Ետ գնանք, մթնում է:

Չէ՛, պիտի գնանք Հովազաձոր, տեղում նայենք: Ո՛վ գիտի, աշխարհում էնքա՛ն պատահական բաներ են լինո՛ւմ, հրաշքի նման բաներ…

Արամի գլխում մի միտք ծագեց և դրանից լուսավորվեց նրա թուխ, առնական դեմքը:

Բա որ կենդանի լինե՞ն… Բա որ իրենց գիրքը, շորերը հեղեղի հետ ուղարկած լինեն, որ մեզ իմաց տան իրենց տե՞ղը… Ա՛խ, որսորդի բախտ, ո՞ւր ես…

Այնպես թառանչ քաշեց այդ մարդը, որ թվում էր «ախ»-ի հետ հոգին էլ դուրս թռավ:

Դե որսորդները ցնորամիտ են լինում, Արշակը ինչպե՞ս հավատար իր ընկերոջ ենթադրություններին («Սրանց մասին ասում են՝ փչող են, թեև ես Արամից էդ բանը չեմ նկատել», անցավ Արշակի մտքով: «Ո՛վ գիտի, ինչքան չլինի մի մազ քաշած կլինի…», շարունակեց կասկածել նա):

Հը, ի՞նչ ես մտածում, գնա՛նք, շտապեցնում էր Արամը:

Լա՛վ, որ ստիպում ես, գնանք…

Նրանք հասան ժայռերի տակ և կանգ առան: Հովազաձորի ներքին պռնկին, ահռելի բարձրությունից գահավիժել էր հեղեղը, ներքևում փշրել-մանրացրել քարերը, փոս էր փորել, դրա մեջ պտույտներ գործել ու դուրս վազելով՝ շտապել դեպի Արարատյան դաշտ:

Ահա այդ փոսում ջրապտույտի հետ պտտվել և ափ էր նետվել մի հատիկ կանացի կոշիկ…

Տեսա՞ր, Արշակ, որ ասում եմ Հովազաձորում են եղել… Էդ Միրուք Ասատուրը իմաստուն է, իմաստո՛ւն… ալեկոծվեց Արամը՝ կոշիկը ձեռքին զննելով: Աշխենի աղջկա կոշիկն է… խե՛ղճ երեխա… Չէ՛, Արշա՛կ, մեր երեխեքը կորան… Փուչ դուրս եկավ իմ ենթադրությունը… Մեզ իմաց տալու համար թղթեր կթափեին ջրի մեջ, հո կոշիկ չէին գցի, իրենք ձնի մեջ բոբիկ ման գան…

Արամը նորից հուսահատ նստեց քարին, նրա սիրտը կարծես սեղմում էին այնպիսի ուժով, որ թվում էր հիմա կպայթի: Գնաց կորավ իր թառլան տղան, իր ամենից սիրած երեխան, որին հենց փոքրուց որսորդ էր պատրաստում: Դաստիարակում էր նա կրտսեր որդուն իր հասկացածի պես, որ նա վախ չունենա հովազի նման, լուսանի ճարպկություն ունենա և առյուծի սիրտ: Մեծ ապագա էր տեսնում Արամն իր շիտակ երեխայի առաջ. «Ղեկավար կդառնա, ազնիվ ղեկավար…», միշտ մտքում ասում էր Արամը և այդ մտքից փառավորվում էր նրա հայրական հոգին:

Գնա՛նք, սթափվեց նա իր մտքերից և վեր կացավ: Արշակ, դու գնա ձիերը տար գյուղ:

Իսկ դո՞ւ:

Ես մի վերև բարձրանամ, էլի ետ կգամ:

Բարձրանալու տեղ չկա, գնանք, առավոտը ետ կգանք:

Չէ, գիշերը լուսնյակ է լինելու, ոչինչ: Պտտելու եմ՝ քարափների թիկունքն անց կենամ… Վերջը, տեսնենք էլի… Գամ ի՞նչ անեմ, տանը սիրտս նեղվում է: Էն երեխի պատից կախված շորերին չեմ կարողանում մտիկ անեմ… Գնա՛…

Ու տեսնելով, որ ընկերը տատանվում է, բարկացավ.

Այ տղա, հո ինձ երեխի տեղ չե՞ս դրել, թե՞ առաջին անգամ եմ գիշերով սար բարձրանում:

Արշակը հեղեղատով քայլեց դաշտում սպասող ձիերի կողմը, իսկ Արամը ժայռերի տակով թեքվեց դեպի աջ և լանջերով գնաց դեպի ֆերման, այն կողմից

բարձրանալու իր ցանկացած տեղը:

Այդպիսով լեռը կիսով չափ նա պտույտ պիտի տար, ուստի կեսգիշերին միայն դուրս եկավ այն լանջը, որտեղից քարայծերի խումբը՝ գլխարկավոր նոխազի առաջնորդությամբ՝ Արարատյան դաշտի աղուտներն էր իջել:

Սիրտը լի հույսերով ու կասկածներով, նա բարձրանում էր Հովազաձորը արևելքից պատնեշող ժայռերի գլուխը:

«Հե՛յ գիտի բա՛խտ… Հե՛յ գիտի որսկա՛ն Ասատուր, ենթադրությունդ ճիշտ դուրս գա՛ր, էլ բան չեմ ուզում աշխարհից…», մտածում էր Արամը ու իր մտքերից եփվելով հևիհև բարձրանում շեկ ժայռերն ի վեր:

Վերջապես քրտնքի մեջ կորած դուրս եկավ մեզ ծանոթ Դիվային կածանի» ծայրը, նստեց ժայռի սեպ կատարին ու նայեց իր դիմաց խորացող Հովազաձորին:

Աշնան վերջին գիշերն էր: Կեսգիշերից հետո՝ դեկտեմբերի քսաներեքին մեր մոլորակի հյուսիսային կեսը մտնելու էր ձմռան շրջանը:

Արդեն մաշվող լուսինը նոր էր բարձրանում գունատ երկնակամարում: Նա իր դժգույն լույսով ողողել էր ձորի մյուս ափի ժայռերը, որոնք նայում էին արևելք, իսկ այն ժայռերը, որոնց լանջով ձորն էին իջել մեր պատանիները, երեսով դեպի արևմուտք էին, ուստի և դեռ խավար էր տիրում այնտեղ: Ներքևում անդունդն էր իր սև երախը բացել, իսկ բուն Հովազաձորի մի մասը լուսավորված էր, մյուսը՝ դեռ ստվերում:

Ականջը բնության ձայներին, աչքը դիմացի ժայռերին, Արամը այնպես էր լարվել, որ քունքերում զգում էր իր արյան զարկերը:

Լուսինը դանդաղ բարձրանում էր և լույսի շերտը կամաց-կամաց իջնում էր Հովազաձորի լանջերով դեպի բուն ձորը: Ահա նա հասավ խաղողի այգուն (այդ այգին Արամին լավ հայտնի էր), ստվերից դուրս եկավ միայն մեկ ուռենի: «Ախր երկուսն էին… բա մե՞կը ով է կտրել…»: Նրա մոտ ճերմակին էր տալիս մի մերկ ծառ՝ մինչև ճյուղերի ծայրը կեղևահան արած թեղին: Այո՛, ստվերի աղջամուղջի

մեջ այդ ծառը կանգնած էր ճերմակ ճյուղերը տարածած… «Ի՞նչ բան է սա, զարմացած մտածում էր Արամը. «Թեղին թուխ է լինում: Ինչո՞ւ է սպիտակ, ո՞վ է տկլորացրել էդ ծառը…»:

Այդ մտքից Արամն ալեկոծվեց: Բայց դեռ ձայն չէր տալիս, սիրտ չէր անում: Նա նման էր այն մարդուն, որը նեղ հուն, բայց սրընթաց գետի ափին կանգնած՝ տատանվում է, ցատկե՞լ մյուս ափը, թե ոչ:

Պիտի գոչեր, ձայն տար ժայռի գլխից, դրա համար էր ողջ գիշերը հևիհև լեռը բարձրացել: Բայց ուշացնում էր, սիրտ չէր անում: Իսկ եթե միայն ժայռերն արձագանքեն իր կանչի՞ն… Չէր ցանկանում, որ կործանվի իր վերջին հույսը…

Սպասեց մի քիչ էլ: Վերևից փոշտոցի նման ձայն լսվեց և մի ուրվական վազքով անցավ ժայռի հետևը. վայրի խոյի ձայն էր, ընկերուհուն է զգուշացնում: Ահա նա, քարի պատվանդանին կանգնած, ոլոր եղջյուրները երկնքի ֆոնին գծագրված: Թե մի լույս կլի՛նի…

Արամը որսորդի բնազդով մեկնեց հրացանը, նշան բռնեց ու ետ քաշելով, սիրտը կոտրած կրկնեց իր ընկեր Արշակի խոսքը, «Է՛հ, ի՞նչ եմ կորցրե՛լ, ինչի եմ ման գալիս…»: Իր ցեղի սովորության համաձայն վայրի խոյը մեկ-երկու րոպեի չափ լարված դիտեց մարդուն և պատվանդանից ցած ցատկելով, բարձր ու աղեղնաձև թռիչքներով անհետացավ:

Դե՛հ, քե՛զ տեսնեմ, որսորդի բախտ, շշնջաց Արամը, բնազդորեն հայացքը դեպի երկինք բարձրացրեց, ինչպես դա անում են բնության մեջ ապրած մարդիկ, և վեր կենալով, ուզեց ձայն տալ, բայց դուրս չեկավ, շատ էր հուզված, սիրտը խփում էր ուժգին, շունչը բռնվում էր: Կարծես այդ ձայնը և նրան հաջորդող վայրկյանները պիտի վճռեին իր լինել-չլինելու հարցը: Այդ ճակատագրական վայրկյանները… Լուռ մնաց, մի փոքր խաղաղվեց, մաքրեց կոկորդն ու սառն օդով լցնելով իր առողջ, լայն թոքերը ինչքան ուժ ուներ կանչեց.

Աշո՛տ, հե՛յ, Աշո՛ո՛տ…

Ձայնը դմբդմբալով գնաց ձորը և արձագանքեց ժայռերում:

Ամբողջովին լսողություն դարձած, գլուխը ձորի վրա թեքած՝ նա քարացել էր տեղում և չէր շնչում:

Վայրկյաններն անցնում էին արճճի ծանրությամբ: Թվաց, թե մի ամբողջ հավիտենականություն ապրեց Արամը: Նորից կանչեց և նորից մնաց անպատասխան:

Եվ երբ փշրված սրտով բացեց բերանը, որ մեկ էլ կանչի ու հուսահատ փլվի քարին, հանկարծ մթնում շողաց «որսորդի բախտը». դիմացի ժայռերից մի մարդկային բարակ ձայն լսվեց.

Հե՛յ…

Ապա նույն ձայնը տագնապահար սկսեց կանչել.

Վեր կացե՛ք, Աշո՛տ, Գագի՛կ, վեր կացեք, մե՛զ են կանչում…

Այնպես պարզ էր լսվում այդ ձայնը գիշերային խաղաղ օդի միջից, որ նրա սուր ականջին էին հասնում նույնիսկ արթնացող տղաների քրթմնջոցը. «Ի՞նչ է, Հասո՛, ի՞նչ ես ձենդ գլուխդ գցել…»:

Լսեց որսորդ Արամն այդ ձայները, լսեց իր որդու անունը, որին սիրում էր իր կյանքից ավելի, թուլացած նստեց քարին ու ժայռի նման այդ մարդը սկսեց հեկեկալ: Ջերմ արցունքները գլորվում էին նրա քամահարված այտերով, սիրտը դատարկվում էր շաբաթներ շարունակ իրեն ճնշող բեռից ու թեթևանում, թեթևանում…

Դիմացի ժայռից խառնիխուռն ձայն էին տալիս.

Այստեղ ե՛նք, այստեղ ե՛նք…

Հասե՛ք, փրկեցե՛ք…

Ով ե՛ս, ով ե՛ս…

Յատուկ Պոէմ

Իսկ մի աղջիկ լալիս էր բարձրաձայն, լալիս էր անշուշտ անակնկալ բերկրանքից, ինչպես հիմա Արամն է քարին նստած լալիս, հասակն առած, դժվարություններում կոփված այս տղամարդը:

Նրա կոկորդը սեղմվել էր, ուզում էր ձայն տա, պատասխանի՝ չէր կարողանում, ձայնը դավաճանում էր իրեն:

Այն ժամանակ ժայռերում ձայները դադարեցին, բոլորը քարացան-լսողություն դարձան, ու հետո խաղաղ օդում լսվեց որդու ծանոթ ձայնը.

Է՛հ, Հասո՛, ականջդ ձեն է տալիս… Նե՛րս գնացեք, կսառչեք…

«Մատաղ արևին, տղա է, է՛… սրտի՛ն մատաղ, աչքերին մատաղ…», լալով մրմնջաց հայրն ու հրացանը դեպի ձորը մեկնեց. «Թող իմ տեղը ախպերս ձեն տա…»: Եվ իրար հետևից բաց թողեց երկու փողի լիցքն էլ.

Դո՛ւմբ-դո՛ւմբ…

Երկու բոց ժայթքեց պողպատե խողովակներից, և թնդյունների հետ թունդ առավ որսորդի հոգին:

Ջա՛ն, հայրիկս է… Հայրի՛կ…

Աշոտին ծանոթ էր այդ կրակոցը: Հեռու սարերում, որսի ժամանակ, երբ կորցնում էին իրար, հայրը այդպե՛ս էր կանչում իրեն՝ զույգ կրակոցով, դա նրանց պայմանական նշանն էր:

Արամ քեռի՛, Արամ քեռի՛, լսվում էր Գագիկի դուրեկան տենորը:

Հայրի՛կ, հայրի՛կ…

Իսկ Շուշիկը շարունակում էր լաց լինել:

Գիշերը լեռներում իրար հասկանալու համար գոռալ հարկավոր չէ, գոռալով բան չի հասկացվում, պիտի խոսել նույնիսկ ոչ այնքան բարձր ձայնով, բայց պարզ, հատ-հատ: Եթե խոսակիցների միջև ձոր է ընկած, իսկ մի լանջից մյուսը ուղիղ

գծով մի քանի կիլոմետր տարածություն է, դարձյալ ձորը լցված խաղաղ Օդը ամեն փոքր ձայնից ալեկոծվում է և ալիք-ալիք մյուս ափը հասցնում դիմացի ձայնը: Այդ բանը լավ գիտեր Արամը և իր սրտին խոսք հասկացնելով-համոզելով, որ հանգստանա, սկսեց սովորական տոնով խոսել, ինչպես կխոսեր իրենց բակում.

Երեխեք ջան, բոլորդ էլ կենդանի՞ եք…

Կենդանի ե՛նք, կենդանի՛, գոռաց Աշոտը՛

Ինձ նման կամաց խոսի՛ր… Առո՞ղջ եք, հո հիվանդ չունե՞ք:

Լավ ենք, քեռի Արամ, միայն Սարգիսն է մի քիչ վատ: Մեկ էլ Բոյնախը չարդ տարավ… Իսկական ամառանոցում ենք քեռի Արամ, օդը մաքո՛ւր, հո՛վ…

Արամն այնպես քահ-քահ խնդաց, որ ժայռերը դմբդմբացին:

Ա՛յ տղա, էլի էն մասխարա՛ն ես… Ո՞նց եք, ո՞նց եք ապրել:

Արջերի հետ կռիվ բռնելով, հովազներին տիկ հանելով մի կերպ ապրել ենք, է՛լի, քեռի Արամ, շարունակում էր կատակել Գագիկը:

Ճգնավորի պես, լսվեց Շուշիկի բարակ ձայնը և հետո էլ ծիծաղը:

Չես երևում, հայրի՛կ, մի լույսը դուրս արի…

Արամը ստվերից ետ-ետ գնաց, բարձրացավ մի քարի, և այն ժամանակ մեր պատանիները երկնքի ֆոնի վրա գծագրված մի հսկա մարդ տեսան հրացանը ձեռքին:

Պա՛հ, էդ ե՞րբ ես էդքան բոյ քաշել, քեռի Արամ, հարցնում էր Գագիկը զարմացած: Կատակում էր. նա տեսել էր նույն քարին կանգնած արծիվը, որ երկնքի ֆոնին մի մարդու չափ էր երևում, դե մարդն ինչքա՞ն կերևա:

Այդպես նրանք երկար զրույց էին անում և հետզհետե խաղաղվում հոգեպես:

Քույրերս, մայրիկս ինչպե՞ս են, Արամ քեռի, հարցրեց Շուշիկը:

Մերդ հիմի կոշիկիդ թայի վրա լաց է լինում: Կոշիկդ հեղեղատում ենք գտել, աղջի՛, դրանց գրքերն էլ… Հասոյի աբան էլ ենք գտել:

Պատանիները այրի շեմքին, աղջամուղջի մեջ խռնված՝ լսում էին այդ լուրերը, աղմկում, ուրախանում, պար գալիս: Հասոն չհամբերեց ու գոչեց.

Արամ ափո՛, Թուխիկին գտել ենք, Թուխիկի՛ն…

Թուխիկը ո՞րն Է, այ տղա… Դե լավ, ես հիմի կիջնեմ…

Այդպիսի բան չանես, հայրի՛կ, գնա գյուղ, էգուց կգաք, անհանգստացավ Աշոտը:

Մոտդ եմ գալիս, այ ասլան-բալա, ես գյուղում ի՞նչ գործ ունեմ:

Կածանը սառած է, չգաս, տագնապահար կանչեց Աշոտը: Ետ գնա՛, մորս մի տեղեկություն տար: Գնա հանգստացրու Պարույր քեռուն, Արշակ քեռուն, Աշխեն մոքիրին, Հասոյի հորը… Ե՛տ գնա:

Հա՛, էդ էլ ես լավ ասում, գնամ ուրախացնեմ, համոզվեց Արամը և ինքն իրեն ավելացրեց. Էդ ո՛ր օրվանից է ավազակ Պարույրը դրա քեռին դառել… Դե՛հ, երեխեք ջան, բարի գիշեր, ես գնացի:

Ու Արամը շուռ եկավ և քայլեց դեպի գյուղ:

Նա այնպես թեթև էր քայլում, կարծես ոտքերը գետին չէին առնում, կարծես լողում էր ամպերի միջով:

Լուսինը կաթնագույն լույսով ողողել էր Արաքսի հովիտը, ծեր Մասիսի փառահեղ դեմքը, դիմացի լեռնաշարքերը, ձախ՝ դեպի ֆերման գնացող ձորը՝ ամեն քար ու թուփ, և այնպես խաղաղ էր շուրջը, այնպես վսեմ ու խորհրդավոր, կարծես տիեզերքը լցված էր խնդուն մի երգով, որ փառաբանում էր այս չքնաղ աշխարհը, խնդություններով լի այս կյանքը… Թե՞ երջանիկ հոր սրտի մեջ էր այդ

երգը:

Քայլում էր որսորդ Արամը թեթև՛-թեթև: Երբեմն կանգ էր առնում, բարձունքից նայում աշխարհին հպա՛րտ, վսե՛մ, և այնպես ուժեղ էր զգում իրեն իր երջանկության մեջ, որ նրան թվում էր ոչ մի ուժ աշխարհում իրեն հաղթել չի կարող, այդպես է զգում բախտավոր մարդը բարձունքից աշխարհին նայելիս:

Նա կանգ առավ գյուղի թիկունքի բլրի գագաթին: Այդտեղ վերջանում էին դաշտն իջնող լեռները, բլրի ստորոտից սկսվում էր տափարակը: Վերջանում էր և լեռներից ցած եկող ձորը, որի ներքին պոնկին հայրենի գյուղն էր մուշ-մուշ քնած:

Լանջերը բաց էին, իսկ ձորը ծածկված էր ձյունով, այգիները ճերմակ վերմակի տակ էին: Գյուղում միշտ արթուն ճրագներ էին վառվում:

Նստել էր Արամը մի քարի ու ցած էր նայում: Խաղաղվել էր նրա հոգին, ինչպես ծովը փոթորկից հետո, և այնպիսի հոգնածություն էր զգում, ինչպես դա լինում է մեծ ապրումներից հետո:

Է՛հ, հիմի պառավս աչքը ճամփին ինձ է սպասում… Հիմի էլի լաց է լինում առանց արցունքի… Կաց մի ուրախացնեմ:

Եվ ոտքի կանգնելով, ինչքան ուժ ուներ ձայն տվեց.

Այ այգեձորցիք, երեխեքին գտե՛լ եմ, վեր կացե՛ք, երեխեքին գտե՛լ եմ, վեր կացե՛ք…

Ապա հրացանը մեկնեց դեպի երկինք, նրա զույգ փողերից բաց թողեց հայտնի ազդանշանը և զույգ որոտներով ավետեց բերկրալի լուրը Այգեձոր գյուղին:

Այ գյուղացի՛ք, վեր կացե՛ք… երեխեքին գտե՛լ եմ, վեր կացե՛ք…

Այգեձորի քնաթաթախ բնակիչները լսում էին բլրից եկող ձայնը, լույսեր էին վառվում տներում, դռներ էին ճռնչում, և կիսահագնված մարդիկ իրար ձայն էին տալիս.

Արա՛մն է, երեխեքը գտնվել են… Վե՛ր կացեք, գնա՛նք…

Դեռ լույսը չէր բացվել, երբ Հովազաձորի բնական պարիսպները լցվեցին մարդկանցով: Վառել էին փայտերի ծայրերի նավթոտ փաթաթանները, և նրանց լույսի տակ մարդկանց շարժումները ֆանտաստիկ ձևերով ընկնում էին ժայռերին, ստվերները մեծանում էին, բազմապատկվում: Եվ թվում էր միջնադարն է ու Հովազաձորի բնական բերդը պաշարված է երկիրը ներխուժած զորքերով…

Մեր պատանիները այրի առաջ խարույկ էին վառել ու բոլորել նրա շուրջը՝ վերջին խարույկը… Նայում էին նրանք ապառաժե աշտարակներին ժխորող մարդկանց, նայում էին Հովազաձորը լուսավորող վիթխարի ջահերին և լսում էին իրենց մայրերի սրտամորմոք կանչերը.

Բալեք ջա՛ն, բալեք ջա՛ն… Ձեր արևին մատաղ, այ ազիզ բալիկնե՛ր…

Վերջաբան

Տոթ է Արարատյան դաշտում, այնպես տոթ, որ օդը թանձրացել է մառախուղի նման: Շնչավորներից ով թև ունի թռել-գնացել է հով երկրներ, օձերն անգամ, շոգից նեղվելով, լեռներն ամառանոց են գնացել:

Եվ ահա այդ անտանելի շոգին, երբ երկնքում մի կտոր ամպ չկա, մեկ էլ տեսար դաշտը եզերող պղնձագույն ժայռերից հեղեղ թափվեց ցած և գոռում-գոչյունով գնաց, պղտորեց Արաքսի զուլալ ջրերը:

Ի՞նչ հեղեղ էր դա, որտեղի՞ց էր գալիս, դարեր շարունակ մարդիկ գլուխ էին ջարդում այդ առեղծվածի վրա:

Եվ դարեր շարունակ մարդկանց ահի մեջ պահող ու նրանց միտքն զբաղեցնող այդ առեղծվածն այնպես էլ անլուծելի կմնար, եթե աշնան մի օր Այգեձորից մի խումբ պիոներներ չուղևորվեին դեպի անասնապահական ֆերմա՝ իրենց ենթաշեֆ հորթերին խնամելու և ապա պատահմունքով գերի չմնային Հովազաձորում:

Այդ ահավոր ձորից նրանք դուրս եկան նիհարած, քամուց ու արևից բրոնզագույն դեմքերով և պատառոտված հագուստներով: Բայց մարմնով կոփված էին և հոգով կորովի: Ձմռան դաժան տարերքը շրջապատեց նրանց սառնամանիքով, քաղցով, զրկանքներով և սպառնում էր ոչնչացնել: Բայց մեր պիոներները չոչնչացան և նույնիսկ չընկճվեցին: Նրանք հաղթող դուրս եկան Հովազաձորից, հաղթող՝ բնության դեմ մղած իրենց դժվարին կռվում:

Անցել են այն ծանր օրերը, անցել են և՛ սառնամանիք, և՛ բուք:

Նորից գարուն է Արարատյան դաշտում, նորից պղտորվել, հորդացել են Արաքսի ջրերը:

Հովազաձորից ներքև, հովտի խոպան մասում, ուր մարդիկ միշտ ուղտափուշ են տեսել ու տափաստանային օշինդր, պողպատե երիվարներ են արշավում՝ հոնդոցով և ծուխ արձակելով: Նրանք պատռում են անապատի ընդերքը, վեր հանում արևից խանձված շագանակագույն հողը և բարդ-բարդում իրար կողքի՝ օվկիանոսի ծառացած ալիքների նման: Նրանց հետևից ընթանում են այլ մեքենաներ, որոնք խրամատներ են փորում հերկի մեջ, իրար զուգահեռ խոր խրամատներ:

Այգեգործ Արշակը կողովից հանում է վայրի որթատունկի կտրոնները, խրձիկներով հանձնում է դպրոցականներին և պատվիրում.

Դե՛, երեխեք ջան, շնորհքով տնկեցեք, էնպես որ բոլորն էլ կպչեն…

Եվ նրանք տնկում են խրամատների մեջ Հովազաձորից բերված կտրոնները, տնկում են հույսով ու բերկրանքով:

Նախագահ Հարութն այլևս չկա: Հիմա ուրիշ մարդիկ են ղեկավարում Այգեձորը և նրանց նախաձեռնությամբ է տնկվում այս այգին, միակը Արարատյան դաշտի այգիների մեջ, որը ձմեռները մնալու է բաց և ոչ մի սառնամանիք չի ցրտահարելու նրան: Իրականանում է վաղամեռ Սարոյենց Արտեմի իղձը, վերակենդանանում է նրա գցած երբեմնի այգին, որը շատ ավելի լայն է լինելու, շատ ավելի փարթամ, և նրա տերը անզոր չի լինելու բնության դեմ, ինչպես

Աարոյենց Արտեմը:

Տնկի՛ր, հա, տնկի՛ր, իսկի չես ասում, թե երբ ենք ուտելու սրա տված խաղողը, քրտնած ճակատը սրբելով, ծիծաղը սև աչքերի մեջ Աշոտին դիմում է իր ընկեր Գագիկը:

Սա բերք կտա այն ամառ, երբ մենք կավարտենք միջնակարգ դպրոցը և հասունության վկայականներ կստանանք, պատասխանում է պատանին՝ երազուն հայացքը Արաքսի շամբուտներին հառած:

Երևանի կողմից մի «Վիլիս» եկավ, ծռվեց ճանապարհից դեպի ձախ, գնաց ցամաք հեղեղատն ի վեր:

Նրանից բրեզենտյա հագուստներով մարդիկ իջան, նայեցին դաշտում փռված աշխատող երեխաներին և մեկը՝ պիոներական թերթը բացելով՝ հարցրեց.

Ովքե՞ր են ձեր մեջ Հովազաձորի գերիները… Թող առաջ գան և մեզ ցույց տան վայրի խաղողի այգին:

Գիտությունների ակադեմիայից են, եկել են փորձակայանի համար կտրոններ տանելու:

Նայում են նրանք անջրդի անապատին և գլուխներն օրորում: Իսկապես, ի՞նչ հույսով են այս մարդիկ այգի գցում այս անջուր ու պապակ վայրում:

Քարայրից եկող հեղեղի հույսով, բացատրեցին նրանց:

Երկրաբաններ են եկել Երևանից, հետազոտել են քարայրի խորքերը և բացել գաղտնիքը: Նրանք պայթեցրել են ապառաժները և ստորերկրյա մի գաղտնի ավազան հայտնաբերել, որի մեջ մեկնված են ստորերկրյա ջրերը՝ սառն ու մռայլ…

Այդ գաղտնի ջրամբարի առաջ մի շարժվող քար կա: Երբ լցվում է ավազանը, ջրի ճնշումից այդ քարը շուռ է գալիս, բացվում է ջրամբարի բերանը և հեղեղ է դուրս հորդում քարայրից: Երբ ջուրն իջնում է և ճնշումը պակասում, քարը նորից

իր նախկին դիրքն է ընդունում և փակում ավազանի բերանը:

Ահա ինչպիսի հասարակ պատճառ են ունեցել այն խորհրդավոր հեղեղները, որ գալիս էին նույնիսկ երաշտ տարվա պարզ օրերին: Փրփրաբերան վիշապի նման մեջքներն ուռցրած, գոռում-գոչյունով գալիս-անցնում էին նրանք Արարատյան դաշտով և Այգեձորի հին սերունդներին բերում էին ահ ու մտահոգություն…

Չկա այլևս այդ հրաշք-հեղեղը և ոչ էլ մարդիկ ահով սպասում են նրան:

Հիմա ավազանը բանդել են ցեմենտյա պատվարով: Աշնանից մինչև գարնան վերջը ջուրը հավաքվում ուռչում է ստորերկրյա լճակում, և երբ ծարավում են մատղաշ որթատունկերը իրենց խրամատներում, որսորդ Արամը «Դիվային կածանով» Հովազաձոր է մտնում, հրացանը դեմ է անում այրի պատին և շլյուզը բարձրացնում:

Հորդում է ջուրը քարայրից, գնում-ջրվեժ է կապում Հովազաձորի ներքին ժայռերում՝ ճերմա՛կ-ճերմակ փրփուրներով ջրվեժ, և դաշտ դուրս գալով՝ վազում դեպի ջրի կարոտ որթատունկերը:

Նայում է Արամը գոչ-գոչող ջրերի հետևից, նայում է բերկրանքով ու շշնջում.

Իմ բալի տանջանքը զուր չանցավ, իմ ասլան-բալի…

Ապա շուռ է գալիս դեպի դարավանդները և նորից տեսնում այն մենավոր կենդանուն՝ ջրերի հետևից զարմացած նայելիս. Թուխիկի գառն է: Մայրն ու հայրը վաղուց ֆերմայում են, իսկ ինքը դեռ վայրենի կյանք է վարում: Ո՛չ Հասոյի հորդորները, ո՛չ Արամի հնարքները՝ ոչինչ չօգնեցին, ազատ բնության մեջ ծնված և ազատ մեծացած այդ արարածը չիջավ իր սիրած ժայռերից:

Է՛հ, մեղքը քո վիզը, արածիր-չաղացիր, աշնանը կգամ հրացանը ձեռքիս… Էն ժամանակ էլ ինձ չմեղադրե՛ս…

Ինքն իրեն ասում է Արամը վայրի գառան հասցեին և շլյուզը իջեցնելով, ճամփա ընկնում դեպի տուն: Իսկ Հասո՞ն:

Նա նորից հովվի օգնական է ոչխարաբուծական ֆերմայում: Հոտը փոռում է ծաղկոտ լանջերին, ինքը նստում է Հովազաձորի բա՛րձր-բա՛րձր ժայռերին, նայում է այն վայրերին, ոտ երազի նման անցան տանջանքներով և ուրախություններով լի այն օրերը, ու անմեկին թախիծով է պատում նրա մատաղ հոգին:

«Սարի գելն էլ մենակ չլինի…», -շշնջալով կրկնում է նա քրդական առածը ու զգում է, թե որքա՛ն շատ է կարոտել իր նեղ օրերի ընկերներին:

Ապա պայուսակից հանում է դասագիրքն ու վանկ առ վանկ կարդում.

Ով աշ-խա-տի, նա կու-տի…

Սերտում է դասը, ժպտում ինքն իրեն.

Էսօր ուրբաթ է… Երկու օրից Շուշիկը կգա ֆերմա… Էնպես պատասխանեմ դասս, որ զարմանա…

Ու ջերմ զգացումը սրտում, գոտուց հանում է սրինգն ու նվագում.

Լո՛, լո՛, լո՛, լո՛, լո՛…

Ապա քար է նետում չարաճճի այծերին, մետաքսե փուշիով փաթաթած իր քոլոզը հանում-դնում է քարին և ձեռքը ականջին՝ քրդական անուշ մեղեդիներ է երգում.

Բերիվանե՛, բերիվանե՛

Սերը՝ սիրով –

Կանաչեցնում է չոր հողը,

Ծաղիկներ է տալիս ռանգ-ռանգ…

Նայում է Շուշիկը խրամատներում շարք առ շարք կանաչած ընձյուղներին, նայում է ջերմությամբ: Ու երբ ծանոթ երգի դայլայլը լեռներից հովիտն է իջնում,

ձեռքով հով է անում աչքերին, տեսնում է հեռո՛ւ-հեռո՛ւ ժայռերին արծվի նման թառած տղային ու դառնում է ընկերոջը.

Աշո՛տ, լսի՛ր, Հասոն է երգում… Մեր Հասոն…

ՎԵՐՋ

1955

Յատուկ Դրէմ